

The exhibition held at the VKMA, *Unknown Jurkūnas. Sedūnai-Leningrad, 1895-1938*, was the first, more thorough introduction to the life and work of Lithuanian-born writer, graphic artist and art collector Juozapas Jurijus Jurkūnas, which is completely unknown and unresearched in Lithuania. The core of the exhibition consisted of several old suitcases from which the founder of the theatre of objects, director and actress Saulė Degutytė, tried to reconstruct the most important stages in the life of Jurkūnas and his times. Hardly any documents have survived from Jurkūnas' short life, however a picture of this life has been preserved in his work and the recollections of his closest friends. Going to Saint Petersburg at the age of 15, he wrote his first novel there,

engaged in various creative activities and met the most important people in his life – the poet and translator Mikhail Kuzmin and the actress and artist Olga Gildebrandt-Arbenina, who became his “three-fold family”. Unfortunately, these activities were cut abruptly short: on February 3, 1938, Jurkūnas was arrested and convicted in the fabricated Leningrad writers' case for alleged terrorist, anti-state activities in collaboration with the rightist Trotskyites and was sentenced to death by firing squad. Around several hundred graphic art works by Jurkūnas have survived thanks to Arbenina, who lived the longest of the threesome, while her and Kuzmin's journal entries and her later written memoirs helped form the basis of the exhibition.

Nežinomojo Jurkūno gyvenimas iš lagaminų

Rūta Mėlinskaitė

Paroda „Nežinomas Jurkūnas. Sedūnai–Leningradas, 1895–1938“
Vytauto Kasiulio dailės muziejus
2021 m. gegužės 26–rugpjūčio 29 d.

Kuratorės:
Svetlana Gruševskaja-Bobkova,
Rūta Mėlinskaitė, Saulė Degutytė

Koordinatorė
Birutė Pankūnaitė

Paroda „Nežinomas Jurkūnas. Sedūnai–Leningradas, 1895–1938“ – pirmoji išsamesnė pažintis su Lietuvoje gimusio rašytojo, grafiko, meno kolekcininko Juozapo Jurijaus Jurkūno gyvenimu ir kūryba. Šis talentingas tragiško likimo kūrėjas, susiformavęs rusų sidabro amžiaus aplinkoje Sankt Peterburge, Lietuvoje iki šiol yra beveik nežinomas ir netyrinėtas. J. J. Jurkūno vardas, asmenybė, kūryba iš daugiau nei pusę šimtmečio trukusios užmaršties iškilo daugiausia per jo artimų draugų – poeto,

...е, 12-го Января 1914 года

Tango.

час вечера.

...онимых ре...
...и 3 рубля...
...область... 1 п...



Рождество
1914 года.

Всёобщий оркестр серьёзных музыкантов.

Второй вечер поэтов и оркестр серьёзных музыкантов.

Всёобщий оркестр серьёзных музыкантов.

Новый Год

Всёобщий оркестр серьёзных музыкантов.



...е, 12-го Января 1914 года

...онимых ре...
...и 3 рубля...
...область... 1 п...



vertėjo, ilgamečio globėjo Michailo Kuzmino, aktorės, dailininkės ir mylimos moters Olgos Gildebrandt-Arbeninos, dailininko Vladimiro Milaševskio – užrašytus prisiminimus ir dieno-raščius. Minint J. J. Jurkūno gimimo šimtmetį, Sankt Peterburge buvo iš naujo publikuota visa išlikusi jo literatūrinė kūryba, surengta paroda, išleistas piešinių albumas. Į gimtąją Lietuvą grafikas sugrįžo tik dabar: 2021 m. vasarą su šia paroda galėjo susipažinti Vilniaus, o 2022-ųjų vasarį – balandį Kauno gyventojai.

Parodos branduolį sudaro keliolika senų lagaminų, kuriuose daiktų teatro kūrėja režisierė ir aktorė Saulė Degutytė pamėgino atkurti svarbiausius J. J. Jurkūno ir jo aplinkos gyvenimo etapus. Kai su mamos sukrautu lagaminu ir pusiau mėgėjiško teatro trupe penkiolikmetis Juzekas pajudėjo traukiniu iš Vilniaus į tuometės Rusijos imperijos gilumą, prasidėjo vingiuotas jo kelias, nuvedęs talentingą jaunuolį į bohemiską imperinį Sankt Peterburgą, netrukus tapusį vaiduoklišku bolševikų perversmo ir raudonojo teroro miestu. Kaip tik čia J. J. Jurkūnas rado save, čia susiformavo kaip rašytojas, piešėjas, kolekcininkas, sidabro amžiaus meninės bohemos atstovas. Šiame mieste jis pažino savo gyvenimo draugus ir priešus, čia sutiko ir žiauriai, gerokai per ankstyvą mirtį.

Lagaminai, pasakojantys apie nežinomą J. J. Jurkūno gyvenimą, buvo surinkti iš geranoriškų žmonių, atsiliepusių per socialinius tinklus. Dalis juose eksponuojamų daiktelių, padedančių geriau įsijausti į boheminę laikmečio aplinką ir atmosferą, yra Topčevskių ir Šiekštelių giminės relikvijos. Parodos lankytojai taip pat galėjo matyti ant sienų atgyjančius išdidintus J. J. Jurkūno piešinius, dailininko Pauliaus Juodišiaus ir „Stalo teatro“ animuotą filmą, supažindinantį su pagrindiniais grafiko biografijos faktais, peržiūrėti kai kurių išlikusių dokumentų kopijas, pavartyti Sankt Peterburge išleistą J. J. Jurkūno literatūros kūrinių rinktinę, jo piešinių albumą ir kitus su menininko gyvenimu susijusius leidinius.

KAS IŠ TIESŲ BUVO JUOZAPAS OSIPAS JURIJUS JURKŪNAS?

Recenzuodamas prieš gerą dešimtmetį J. J. Jurkūnui ir jo gyvenimo draugei O. Gildebrandt-Arbeninai skirtą parodą Sankt Peterburge, rusų

publicistas, vertėjas, literatūros kritikas Nikita Elisejevas rašė: „Kitu laikmečiu Jurkūnas būtų galėjęs tapti modeliotoju, mados istoriku, televizijos laidų vedėju ar kokių nors performansininku ir greičiausiai būtų padaręs neblogą karjerą, nes istorija todėl ir yra istorija, kad koks nors vingiuotas takelis virstų erškėčiuotu keliu, magistrale, o jūdi magistralė liktų apleista ir negyvenama...“¹

Galbūt mūsų laiku J. J. Jurkūnui iš tiesų netrūktų galimybių įgyvendinti net ir keisčiausius savo sumanymus, kurių jis, pasak amžininkų, niekada nestokojo. Gimė prieš 127-erius metus atokiame tuomet Rusijos imperijai priklausiusiame Sedūnų kaime, Gelvonų valsčiuje, Vilniaus gubernijoje, lietuvių Jono ir Veronikos Jurkūnų šeimoje, kurioje greičiausiai buvo kalbama lenkiškai. Jurkūnams gimė ir daugiau sūnų, išgyveno jis vienintelis. Kuo tapo ar galėjo tapti Juzekas Jurkūnas, jei likimas jam būtų palankiau susiklostęs, o gyvenimas nebūtų virtęs lėtine tragedija, kurios finalas skaudžiai beprasmiškas?

PRIPAŽINTAS, BET NEĮVERTINTAS RAŠYTOJAS

Iš neilgo J. J. Jurkūno gyvenimo beveik neišliko dokumentų, tačiau jo paveikslą išsaugojo kūryba ir artimiausių draugų prisiminimai. Apie pirmąją jo pusę – vaikystę tėvų namuose Vilniuje ir pauglystės metus, kai penkiolikmečiui jaunuoliui teko savarankiškai verstis vaidinant keliaujančios teatro trupės spektakliuose, – sužinome iš debiutinio pusiau autobiografinio J. J. Jurkūno romano „Švediškos pirštinės“ (1914), kurį jis užbaigė aštuoniolikos ir kuris sulaukė nemažai, tarp jų ir gana palankių, atsiliepimų. Toliau buvo „Apsakymai, parašyti Kiročnaja gatvės 48 name“ (1916), dviejų apsakų knyga „Netikusi kompanija“, išleista su garsaus rusų avangardo dailininko Jurijaus Annenkovo iliustracijomis 1917 m. Apie ją gerai atsiliepė Borisas Pasternakas: „Aš perskaičiau jūsų kvoštelėtą ir keistuolišką Pičiūną, kuris, žinoma, man artimesnis ir brangesnis už šiandieninę ir vakarykštę, gegužės ir kovo, Maskvos ir Petrogrado, laikiną ir vietinę „grožinę“ prozą“ (iš 1922 m. B. Pasternako laiško J. J. Jurkūnui).² Iki 1923 m. periodiniuose leidiniuose pasirodė dar keletas apsakymų, bet vėliau, galutinai įsitvirtinus sovietinei cenzūrai, J. J. Jurkūnui nepavyko knygų ar žurnalų leidėjams įpiršti nė vieno savo kūrinio. Paradoksalu, tačiau po šešiolikos metų

1
<https://expert.ru/northwest/2010/12/grafika/>

2
Юркун Ю., *Дурная компания*, Санкт-Петербург: издательский центр «Терра», издательство «Азбука», 1995, с. 479.

tylos J. J. Jurkūną vėl pripažino rašytoju NKVD, suėmęs ir nuteisęs jį sufabrikuotoje Leningrado rašytojų byloje už neva teroristinę, antivalstybinę veiklą dešiniųjų trockistų gretose.

PIEŠĖJAS NEPROFESIONALAS

Netekęs galimybių spausdintis, J. J. Jurkūnas ėmė piešti. Pirmieji išlikę darbai datuojami 1923-aisiais, paskutiniai – 1937 m. Jokių meno mokslų nebaigęs, piešti jis mokėsi iš savo draugo dailininko V. Milaševskio, įstojo į jo sukurtą grupę „13“, 1929-aisiais dalyvavo grupės parodoje. Viena parodos Vilniuje kuratorių Svetlana Gruševskaja-Bobkova, J. J. Jurkūno darbų saugotoja ir tyrinėtoja Annos Achmatovos muziejauje Fontanų name Sankt Peterburge, teigia, kad „Jurkūno proza ir grafika savo kūrybiniu metodu yra vientisos. Panaši jų raidos logika – nuo sunkumo ir tapybiškumo prie lengvumo ir grafiškumo“³. Jos nuomone, „literatūra subrandino Jurkūną kaip menininką: savo prozoje jis gludina „idealiosios akies“ meistriškumą, kurio dėka skaitytojas tarsi išplėšiamas iš tikrovės gniaužtu, įvedamas į pasakojimą, priverčiamas išgirsti garsus, įsižiūrėti į personažus ir interjero detales“⁴. Toks kūrybos metodas, siejamas pirmiausia su emociniu kūrėjo intelektu, jo gebėjimu įsijausti į vaizduojamą turinį, buvo deklaruotas poeto M. Kuzmino surašytoje Emocionalizmo programoje, kurią pasirašė ir J. J. Jurkūnas.

Tad visai nestebina, kad J. J. Jurkūno piešiamas ir aprašomas pasaulis, kupinas *art deco* elegancijos ir nerūpestingumo, yra labai nutolęs nuo pilkos ir smaugiančios tikrovės, lyg švino debesis užguliosios jo kartos žmonės. Parke ar gatvėje vaikštinėjančios poros, ilgakojės gražuolės kaip iš madų žurnalų, aukštuomenės scenelės, gimnazistai, paplūdimio mauduolės, nerūpestingi nuogaliai, pikantiškos miegamojo scenos, ilgiausia virtinė mylimos moters portretų – tarsi saulės spinduliuose žėrinti oazė tamsios nakties vidury.

LEMTINGOS PAŽINTYS

Lietuvis Juozapas (metrikoje Osipas) Jurkūnas tapo Jurijumi Jurkūnu po pažinties su viena spalvingiausių rusų sidabro amžiaus asmenybių – poetu, rašytoju, vertėju, kompozitoriumi

M. Kuzminu, kurio paragintas greičiausiai ir nutarė ieškoti laimės kunkuliuojančioje imperijos sostinėje. Rafinuotas, be galo išsilavinęs, daug kalbų mokantis, savo šlovės viršūnę jau pasiekęs keturiasdešimt vienu poetas, niekada neslėpęs, ypač kūryboje, savo homoseksualios orientacijos, išsyk pastebėjo išvaizdą, apsiskaičiusį, ambicingą, literatūrinių gabumų turintį septyniolikmetį ir panorą jį kone tėviškai globoti: rūpintis jo išsilavinimu, kūryba ir net buitimi. Jis įtraukė J. J. Jurkūną į spalvingą savo draugų ir pažįstamų – tuo metu jau Petrogrado literatų, dailininkų, teatralų ir boheminės inteligentijos – aplinką, skatino rašyti, padėjo publikuoti pirmuosius literatūros kūrinius. Įdomu, kad 1918 m. į jų bendrą gyvenimą natūraliai įsiliejo iš Vilniaus po antrojo vyro mirties atvykusi J. J. Jurkūno motina Veronika Ambrazevič, kuri faktiškai tapo jų namų šeimininke.

Dviejų vyrų ryšys, trukęs 23-ejus metus iki pat M. Kuzmino mirties, buvo sudėtingas, permainingas, tačiau neabejotinai pagrįstas abipuse meile, pagarba ir ypatingu, švelniu prieraišumu. M. Kuzminas tėviškai išgyveno visas juos užgriuvusias negandas – du J. J. Jurkūno suėmimus, kratas, menininko rašinių, dokumentų, piešinių konfiskavimą, NKVD bandymą užverbuoti, nuolatinį pinigų stygių. Jis naudojosi visomis savo pažintimis su bolševikų valdžios ešelonuose įtakingais, kitados jam artimais draugais, kad išgelbėtų jaunąjį draugą nuo pražūties. Skaudama širdimi, tačiau besąlygiškai M. Kuzminas susitaikė ir su lemtinga J. J. Jurkūno meile moteriai – aktorei, vėliau tapusiai dailininke O. Gildebrandt-Arbeninai, kurios dėmesio tuo metu uoliai siekė poetai Nikolajus Gumiliovas ir Osipas Mandelštamas.

TRIGUBA ŠEIMA IKI „KOL MIRTIS JUOS IŠSKYRĖ“

3 deš. pradžioje susikūrė gandų ir mistifikacijų šleifo lydima trijų viena kitai atsidavusių asmenybių šeima, nykais bado, skurdo ir raudonojo teroro laikais tapusi užuovėja ne tik jiems trims, bet ir margam būreliui jų namuose nuolat besilankančių meninės bohemos atstovų, dabar vadinamų „sidabro amžiaus skeveldromis“. Stebėtina tvirtą ir kartu trapią trigubą šeimą išskyrė tik jos narių mirtys. 1936 m. nuo stenokardijos ligoninėje mirė vis dar įtakingas M. Kuzminas,

3
Gruševskaja-Bobkova S.,
Jurij Jurkun / Juozapas
Jurkūnas. Gyvenimo
ir kūrybos metmenys:
parodos lankstinukas, vertė
R. Mėlinskaitė, 2021.
4
Ibid.

iki šiol sugebėjęs būti trapios J. J. Jurkūno neliečiamybės garantu. Po jo mirties nepraejus nė dvejiems metams, 1938-ųjų vasario 3-iąją J. J. Jurkūnas buvo suimtas, nuteistas ir tų pačių metų rugsėjo 21-ąją sušaudytas. Tikėtina, kad ryšys su M. Kuzminu galėjo tapti lemiančia susidorojimo priežastimi – 1933 m. Sovietų Sąjungoje prasidėjo homoseksualių asmenų persekiojimai, dažniausiai jie buvo kaltinami šnipinėjimu ir kontrrevoliucine veikla. J. J. Jurkūno motina mirė nebesulaukusi žinios apie sūnaus likimą tais pačiais 1938 m. Ilgiausiai išgyvenusi O. Arbenina (mirė 1980 m.), kuri buvo laikoma civiline J. J. Jurkūno žmona, visą tolesnį gyvenimą liko ištikima menininkui ir atsidavė tam, kad būtų išsaugota ir ateities kartoms perduota atmintis apie jį. Mylimojo Juročkos ji laukė dar daug metų, nežinodama, kad jo jau seniai nėra tarp gyvųjų.

DRAUGŲ IŠSAUGOTA ATMINTIS

Deja, nemaža, gal net brandžiausioji nepublikuotos literatūrinės J. J. Jurkūno kūrybos dalis – romanas „Rūkas už gročių“ (arba „Miestas rūke“, galbūt nebaigtas), artimųjų prisiminimuose nuolat minimi eilėraščiai, pjesės, dienoraštis, laišakai, prisiminimai apie Vladimirą Majakovskį, taip pat nežinia kiek jo piešinių ir koliažų, kuriuos kartų vykdytojai paniekinamai vadino žodžiu „pornografija“, – pražuvo ir tikimybė, kad atsivėrus NKVD archyvams jie atsiras, yra labai menka. Lyg negandų dar būtų maža, karo metais Leningrade prapuolė keli lagaminai, kuriuose ištikimajai O. Arbeninai, nepaisant kartų ir konfiskacijų, buvo pavykę išsaugoti piešinius, koliažus, dokumentus, laiškus ir kitus žūtbūtinai svarbius jų bendro gyvenimo ir laikmečio liudijimus. Šią baisią, vaikų mirčiai prilyginamą

Paroda „Nežinomas Jurkūnas. Sedūnai–Leningradas, 1895–1938“ Vytauto Kasiulio dailės muziejuje. Ekspozicijos fragmentas. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM



lagaminų netektį ji emociškai aprašo 1946 m. laiške J. J. Jurkūnui, manydama, kad jis vis dar gyvas.

Ir vis dėlto jei ne ištikimų draugų pastangos, J. J. Jurkūną šiandien, ko gero, mažai kas prisimintų. Prieš revoliuciją menkais tiražais išleistos jo prozos knygelės greičiausiai dulkėtų specfonduose, o keli šimtai nekonfiskuotų grafikos darbų būtų išsibarstę po įvairius namus ir laikui bėgant prašapę ar sudegę *buržuikose* šaltomis blokados žiemomis. Bent vienu požiūriu nesėkmių persekiojamam J. J. Jurkūnui pasisėkė – O. Arbeninos dėka išliko apie kelis šimtus jo grafikos darbų, o jos ir M. Kuzmino dienoraščiai ir vėliau menininkės užrašyti prisiminimai palieka mums gana ryškų J. J. Jurkūno gyvenimo ir kūrybos paveikslą. Artimo draugo dailininko V. Milaševskio plunksnai priklauso įdomi prisiminimų knyga apie to meto bohemos gyvenimą „Vakar, užvakar...“, kurioje išsamiai aprašoma ir autoriaus pažintis su J. J. Jurkūnu. Tačiau jis įgyvendino dar keistesnį sumanymą – gulėdamas ligoninėje sugalvojo iš atminties užrašyti pradingusį J. J. Jurkūno romaną „Rūkas už grotų“, kurį yra girdėjęs iš paties rašytojo lūpų prieš 48 metus. Taip pražuvęs draugo kūrinys, pasirašytas Pseudo Jurkūno slapyvardžiu, atgimė nauju pavadinimu „Neli“. Vienas pagrindinių romano veikėjų yra pats V. Milaševskis.

SUGRĮŽIMAS GIMTINĖN

Šiandien Rusijoje, antrojoje J. J. Jurkūno tėvynėje, jo vardas nėra pamirštas. Pažymint kūrėjo gimimo šimtmetį Sankt Peterburge išleista solidi jo literatūros kūrinių rinktinė⁵ su išsamiais mokslininkų komentarais ir O. Gildebrandt-Arbeninos prisiminimais „Apie Juročką“, pradėtais rašyti jau po Stalino mirties. Išleisti ir išlikę M. Kuzmino dienoraščiai, kuriuose, pradedant nuo 1913-ųjų, jų pažinties metų, J. J. Jurkūno vardas minimas beveik kiekvienos dienos įrašuose. J. J. Jurkūnas Rusijoje įvertintas ir kaip dailininkas – 2009 m. išėjo jo piešinių albumas⁶ su išsamia gyvenimo ir kūrybos apžvalga, o jau po metų Annos Achmatovos muziejuje Fontanų name Sankt Peterburge surengta pirmoji personalinė jo piešinių paroda.

Išsamesnė pažintis su J. J. Jurkūnu, jo kūrybiniu paveldu Lietuvoje įvyks tuomet, kai bus išleista šiuo metu rengiama pirmoji jo literatūros tekstų ir tekstų apie jį knyga lietuvių kalba. Bet knygos reikės dar palaukti. O štai 2021-ųjų pavasarį ir visą vasarą į jaudinantį susitikimą su J. J. Jurkūnu kvietė atsinaujinęs Vytauto Kasiulio dailės muziejus. Lieka tik tikėtis, kad šį kartą nežinomas J. J. Jurkūnas, tarp 45 tūkstančių stalinistinio teroro aukų dūlantis bevardžiam Levašovo dykynės miške prie Sankt Peterburgo, susigrąžins Lietuvoje savo vardą ir atmintį.

5

Юркун Ю., *Дурная компания, ор. cit.*

6

Юркун Ю., *Графика из собрания Музея Анны Ахматовой в Фонтанном доме, Санкт-Петербург: Вита Нова, 2009.*